

آسیب‌شناسی ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران و مقایسه آن با برخی شاخص‌های جهانی

شراره ابطحی *

علی نجفی توانا **

تاریخ پذیرش: ۹۷/۷/۱۸

تاریخ دریافت: ۹۷/۶/۲۷

چکیده:

حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران در صورت تغییرات اساسی در آن چه که هست محقق خواهد شد. به بیان دیگر با رویکردی متفاوت از گذشته در نظام حقوقی و براساس آسیب‌شناسی‌های میدانی، همانند بسیاری از کشورهایی که این تغییر رویکرد را در قوانین خود جای داده‌اند و بدون شک این تغییرات حاصل سالها آزمون و خطا، بررسی و بسترسازی‌های مناسب بوده است، در کشور ما نیز بهینه‌سازی اوضاع محیط زیست مستلزم توجه به عوامل درونی و بیرونی متعددی است، در اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، کنوانسیون‌های بین‌المللی که ایران بدان‌ها پیوسته و همچنین حقوق بین‌الملل که در آن حق بر محیط زیست سالم از نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی) تلقی می‌شود، بر بهره‌مندی تمامی افراد از محیط زیست سالم به دور از فقر، تبعیض و فساد تأکید فراوان شده است، به رغم این ضوابط، وضع محیط زیست کشور ما بسیار اسفبار است، فقدان فرهنگ احترام به محیط زیست، تغییر اقلیم، ناکارآمدی مدیریت، ضعف ساختاری، عدم وجود نیروهای متخصص، سوءاستفاده از رانت در تخریب محیط زیست و عوامل متعدد دیگر سلامت محیط زیست

---

* کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق محیط زیست، عضو کانون وکلای دادگستری مرکز، وکیل پایه یک دادگستری و مسئول مکاتبات:

shararehabetahi@yahoo.com

** دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده حقوق، عضو کانون وکلای دادگستری مرکز، وکیل پایه یک دادگستری

کشور را به خطر انداخته است، در این مقاله تغییرات اساسی، رویکردهای جرم‌شناسی و مقولات نظری (اخلاق و عدالت زیست محیطی) و پارامترهای عملی را بررسی و با برخی شاخص‌های جهانی مقایسه خواهیم کرد.

کلیدواژگان:

آسیب‌شناسی، حقوق محیط زیست، علل ناکارآمدی، شاخص‌های جهانی

مقدمه:

در گستره دانش جرم‌شناسی و ارتباط آن با مسایل زیست محیطی، جرم‌شناسی رادیکال عمدتاً و به طور خاص بر این باور استوار است که باید با آسیب‌شناسی و سپس شناخت کافی نسبت به قوانین و مقررات دنیای حاضر و نظام سرمایه‌داری مبادرت به تقنین مناسب نمود و آن را تغییر داد، در این مفهوم بنیادگرایی یعنی قطع زنجیره‌های اتصال به گذشته و ایجاد و پی‌ریزی جامعه‌ای نوین با هدف جبران کاستی‌های پیشین است.

«رادیکالیسم به معنای جریان‌ی است که سبب گسستگی کامل از گذشته می‌گردد، در تعبیر آمریکایی آن، یعنی پشت کردن به گذشته و بریدن از آن، بدین ترتیب جرم‌شناسی رادیکال در مقابل جرم‌شناسی لیبرال یا همان علت‌شناسی جنایی قرار می‌گیرد، بر خلاف مفهوم آمریکایی، رادیکالیسم در اروپا رفورم و اصلاحات به همراه می‌آورد.»^۱

تحقیقات و مطالعاتی که تاکنون در قلمرو جرم‌شناسی صورت گرفته است عمدتاً بر روی آن دسته از رفتارهایی متمرکز بوده که صراحتاً در قانون جرم انگاری شده است، مفهوم مخالف آن این است که جرم‌شناسی کلاسیک آن دسته از رفتارهایی را که در قانون جرم تلقی نشده مورد مطالعه قرار نداده است، مانند: پدیده‌های تبعیض نژادی، تبعیض جنسیتی، استثمار و استثمار که پدیده‌هایی ضد بشری هستند در دیدگاه جرم‌شناسی رادیکال حقوق جزا بایستی حمایت صرف از بشرگرایی را به کناری نهاده و علاوه بر حمایت از نوع بشر آنچه را که تعرض یا تجاوز به محیط زیست، جامعه بشری و طبیعت نامیده می‌شود در قلمرو خود وارد کند، فلذا امروزه قانونگذاری‌هایی مانند کشورهای فرانسه و کانادا تحت تأثیر این دیدگاه، جرایمی چون جرایم علیه محیط زیست، آثار باستانی، میراث طبیعی و فرهنگی را نیز در حقوق خود وارد نموده‌اند. از سوی دیگر به دنبال رویکرد جرم‌شناسی رادیکال، «جرم‌شناسی سبز» نیز افزوده‌ای نوین به دانش جرم‌شناسی به عنوان یک رشته فراگیر است که در کم‌تر از دو دهه پیش صرفاً درده سال اخیر به یک مفهوم رایج در تفکر جرم‌شناسی تبدیل شده است، اگر چه تا پیش از این، مطالعات بسیاری در خصوص ارتباط میان جرایم شرکتی، سازمان یافته و فروپاشیدگی شرایط زیست

۱. آشوری، داریوش، دانشنامه سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی)، چاپ ۲۱، تهران، انتشارات مروارید، ۱۳۹۶،

محیطی انجام شده بود، اما جرم‌شناسی سبز همراه با گرایش سبز در دیگر رشته‌های علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی / روان‌شناسی، انسان‌شناسی تحت تأثیر یک دستور کار عمومی و در بریتانیا بر اثر یک طرح بزرگ پژوهشی مبتنی بر منابع مالی فراهم شده از طریق شورای پژوهش‌های اجتماعی و اقتصادی در میانه سال‌های ۲۰۰۲ - ۱۹۹۲ اوج گرفت، در این گرایش جدید از جرم‌شناسی، اصول جرم‌شناسی سبز و نظریات مرتبط با آن هنوز هم مبهم هستند ما سه رویکرد مستقل را در ارتباط با آن می‌توان تشخیص داد:

- رویکرد اول: جرایم زیست محیطی است که از طریق نظریات جرم‌شناسی نگریسته می‌شود، در اینجا جرایم زیست محیطی به عنوان جرایمی علیه اشخاص و اموال تعریف می‌شوند.
- رویکرد دوم: رویدادهای محیطی را از دریچه و از طریق گفتمانی که جرایم سبز خوانده می‌شوند می‌نگرد، جرایم سبز همانند دیگر بزه‌ها، ساختارهایی اجتماعی هستند که از موقعیت‌های اجتماعی و روابط قدرت در جامعه تأثیر می‌پذیرند.

- رویکرد سوم: در این نوع سوم برخی پیشنهاد نموده‌اند که امروز جرم‌شناسی برای توجه به جرایم محیطی به خوبی مجهز نیست و در صورتی که جرم‌شناسی چالش‌های پایداری زیست محیطی را افزایش دهد، به ساختار بندهای نوین رشته‌ای نیاز دارد، آنان اعتقاد دارند برنامه جرم‌شناسی سبز چالش‌هایی را تحمل می‌کند:

«انسان محوری، زیست محوری، بوم محوری»

این رشته همواره برای تعریف اینکه چگونه حقوق غیر انسان‌ها اجرا شود با چالش روبروست و درباره اینکه چه مقدار حق بایستی اجرا شود، به اشتباه می‌افتد، همانگونه که پیش‌تر نیز اشاره شد پیچیدگی‌های محض زیان‌های محیطی به این مفهوم است که صرف تمرکز سنتی جرم‌شناسی به مجرم به سادگی برای شناخت و یا پاسخ دهی به این زیان‌ها کافی نیست.^۱

از سوی دیگر و از منظر و دریچه‌ای فراتر، جرم‌شناسی سبز به مطالعه‌ی ضررهای زیست‌محیطی می‌پردازد «در این بستر، ضرر مفهومی عام‌تر از جرایم تعریف شده در سیاهه قوانین جنایی دارد، کنش گران این حوزه به (مطالعه ضابطان قضایی، نظام تعقیب کیفری و رویه‌های تعیین کیفر) و

۱. اوبراین، مارتین، و مجید یار، جرم‌شناسی مفاهیم کلیدی، (برگردان: میرخلیلی، سید محمود، و جلال الدین حسانی)، تهران، انتشارات بهنامی، ۱۳۹۴، ۱۲۶-۱۲۴.

قوانین محیط زیست (سامانه‌های کیفی، مدنی و اداری که از یک سو، جهت حفظ و مدیریت محیط زیست و گونه‌های جانوری و گیاهی و از سوی دیگر، جهت مقابله با پیامدهای زیست محیطی حوزه‌های صنعتی تشکیل می‌شوند) می‌پردازند و به دنبال توسعه نظام جرم‌انگاری در این حوزه هستند، جرم‌شناسی جهان بوم به مثابه بخشی از جرم‌شناسی سبز نیز چهارچوبی تحلیل مدار است که در ارزیابی ماهیت ضرر زیست محیطی به مسائل بوم‌شناسانه، فرآیندهای فراملی و موازین عدالت توجه می‌کند.^۱

اینها همه در حالی است که اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اشعار می‌دارد: «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است». و علاوه بر آن اصول ۴۵، ۸ و ۴۸ قانون اساسی و سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و کنوانسیون‌های بین‌المللی که ایران به آنها ملحق شده نیز چهارچوب‌های حقوقی زیست محیطی را تشکیل می‌دهند که در آنها در بهره‌برداری از منابع طبیعی به ضرورت عدم تبعیض و حفاظت از محیط زیست و البته امر به معروف و نهی از منکر در حوزه‌های زیست محیطی که از وظایف مردم در مقابل مردم، دولت در مقابل مردم و مردم در مقابل دولت می‌باشد تأکید فراوان شده است، در قسمتی از سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ می‌خوانیم «برخورداری از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تامین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب در آمد، نهاد مستحکم خانواده به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهره‌مندی از محیط زیست مطلوب بایستی فراروی آینده قرار گیرد» اما آنچه که باعث می‌شود ما علی‌رغم تأکیدات قانون اساسی و سایر اسناد فرادستی و فرو دستی در ایران به دنبال آسیب‌شناسی ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن باشیم چیست؟ سوال اصلی پژوهش و تحقیق:

۱. وایت، راب، جرایم زیست محیطی فراملی به سوی جرم‌شناسی جهان بوم، (برگردان: دانش ناری، حمیدرضا)، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۵، ۲۱.

- علت ناکارآمدی حفظ محیط زیست ایران و حقوق ناشی از آن از کجا نشأت گرفته و به چه طریقی ایجاد شده است و دلایل مبتنی بر آن چه می‌باشد، راهکارهای برون رفت ایران و ترمیم آسیب‌های موجود و آتی احتمالی چیست؟

سؤالات فرعی:

- شرایط فعلی محیط زیست ایران در چه وضعیتی قرار دارد و چالش‌های کنونی آن چه می‌باشد؟
- محیط زیست ایران در مقایسه با استانداردهای جهانی از چه وضعیتی برخوردار است؟
برای احترام به اصالت انسان و تکریم انسانی نبایستی فراموش کرد که آسیب‌شناسی علت کجروی انسان در ابعاد مختلف زندگی به ویژه در حوزه محیط زیست ما را با بایدها و نبایدهایی آشنا می‌کند، علت به بی راهه رفتن انسان و عدم تکریم انسانیت کما هو حقّه علاوه بر پارامترهایی که پیش‌تر ذکر شد ارتباط مستقیمی با چگونگی تعامل انسان با محیط زیست از ابعاد مختلف دارد، بدون محیط زیست و محیط زیست سالم بشریت و مسئولیت اخلاقی او جلوه عملی نخواهد داشت.

ما در این مقاله اهتمام خود را صرف بررسی چرایی بی مهری انسان به طبیعت و محیط زیست و عوامل انسانی آن می‌نماییم، انسان به صرف ادعای بشر سالاری در چارچوب باورهای دینی و اجتماعی نمی‌تواند حافظ اصالت بشر باشد، مطالعات نشان می‌دهد که وضعیت فعلی محیط زیست در بسیاری از کشورها از جمله کشور ما در تطبیق با استانداردهای جهانی از کاستی‌ها و ضعف‌های فراوان رنج می‌برد.

به مهم‌ترین فاکتورها و فرضیات تحقیق به شرح زیر اشاره می‌شود:

- عدم تقویت احساس مسئولیت پذیری و عدم ارائه آموزش‌های مناسب به افراد در سنین مختلف
- فقدان تنظیم یک سیاست منسجم ساختارمند، که نیازمند تهیه اطلس زیست بوم کشور و حفاظت و احیاء، بهسازی و توسعه منابع طبیعی مطابق سیاست‌های محیط زیستی است.
- تغییرات اقلیمی و آب و هوایی و فقدان مدیریت و برنامه‌ریزی متناسب با آن
- ناکارآمدی مدیریت که از نتایج عدم استقرار طرح مدیریت یکپارچه و عدم انتخاب مدیران متخصص و کار آمد است.
- وجود خلأ و ابهامات قانونی و فقدان قوانین مناسب و متناسب با نیازها و موضوعات زیست محیطی
- عدم اجرای درست قوانین

- عدم تدارک لوازم کافی که برای حفظ و ارتقاء وضعیت محیط زیست و باز دارندگی از تخریب آن
- فقدان سیاست‌های سازمانی (پلیسی و قضایی به صورت تخصصی) که در باز دارندگی و واکنش به تخریب محیط زیست مؤثر خواهد بود.
- وجود فساد و سوء استفاده از رانت در حوزه‌های زیست محیطی

روش تحقیق:

در این مقاله از روش‌های تلفیقی کتابخانه‌ای و آسیب‌شناسی‌های میدانی با استفاده از جداول و جامعه آماری گزارش‌های انتشار یافته توسط مرکز تحقیقات استراتژیک، سازمان حفاظت محیط زیست ایران، سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور و گزارش نماینده وقت برنامه توسعه ملل متحد در ایران استفاده شده است.

۱. مباحث نظری و عملی مطالعات و تحقیقات کتابخانه‌ای پژوهش که بر علت

ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران مؤثر هستند

برای بررسی ناکارآمدی حفظ محیط زیست در ایران ابتدائاً نیازمند ورود به حوزه‌های نظری هستیم که ریشه در فرهنگ و بینش ما ایرانیان نسبت به محیط زیست و طبیعت پیرامون ما دارد، در فرهنگ، ادبیات، مذهب و حتی عرفان و فلسفه این مرز و بوم به کرات به ارتباط میان انسان با طبیعت و ارزش محیط زیست اشاره گردیده است، به طور مثال: بیش از ۵۰۰ مرتبه در قرآن کریم به طبیعت و عناصر آن پرداخت شده است، در اشعار شعرای قرون چهارم و پنجم همانند منوچهری دامغانی و ... سراسر سخن از طبیعت و نشانه‌های آن است، در مکتب زرتشت به رغم مکاتب فلسفی‌ای که در آنها زمین خوار و بی ارزش تلقی شده است؛ زمین پاک، استوار و مقدس (سپند) شمرده شده و ایرانیان نام جهان را که کیهان بوده است به معنای ارزشمند می‌دانستند و آب دهان بر زمین انداختن، زمین را پلید کردن، آب و هوا آلودن را گناه می‌شمردند، در یسنا می‌خوانیم: «همه جانوران ... را می‌ستاییم، ... می‌ستاییم آب را، مقدسی که افزایشده جهان است.. همه گیاهان را می‌ستاییم...»

بنابراین فرهنگ ما به لحاظ دینی، ادبی و عرفانی سرشار از بینش غنی نسبت به محیط زیست و طبیعت است ولی چرا ایران امروز با این توصیفات از فقر بینش نسبت به محیط زیست و عدم توجه در رنج و تالم است؟!

این خلأ از کجا نشأت می‌گیرد و راهکار نظری و عملی رفع این معضل و چالش چه می‌باشد؟ به نظر می‌رسد ایران امروز بایستی بینش عمومی نسبت به هستی را از زمینه‌های صرف ادبی، هنری و ... دور و با حفظ و تأکید بر آنها به فلسفه وجودی و مسئولیت‌پذیری انسان و آنچه که تحت عنوان «اخلاق زیست محیطی است» نزدیک نماید.

در فلسفه وجودی «به قول ژان پل سارتر «نباید خود را محو شرایط و مناسبات و روابط اجتماعی (به مفهوم عام) نمود، انسان ماشین زده و علم زده باید خود را نجات دهد و از سرما خوردگی و واماندگی برهد و برای رهایی باید خود را تعریف و از شرایط موجود به در آید و هر چه می‌خواهد از فردیت اصیل خود بجوید» (حنایی کاشانی، ۱۳۹۶)

اینگونه تفکرات که به دنبال مسئولیت‌پذیر کردن انسان می‌باشد در یک جمع بندی کلی، آثار تعلیم و تربیت در باب مسئولیت‌پذیری انسان‌ها را منتهی به یک انسان مصمم، آزاد، آگاه، انتخاب‌گر، آفریننده ارزش‌های اخلاقی و مسئول در قبال خود، دیگران و جهان می‌دانند در کنار این تفکرات اگزستانسیالیسم و فارغ از دسته بندی‌هایی که در طول تاریخ از آن به عمل آمده «فیلسوفانی که تحت تأثیر اهتمام زیست محیطی رو به رشدی در دهه ۱۹۶۰ قرار گرفته بودند در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ توجه فزاینده‌ای به اخلاق زیست محیطی نشان دادند، این حوزه تحت سیطره دوگانگی چندی قرار دارد که از جمله مهم‌ترین آنها تقسیم‌بندی ذیل می‌باشد:

- انسان محوری: (anthropocentrism)

- نا انسان محوری: (non anthropocentrism)

اخلاق غربی سنتی، انسان محورانه است به این اعتبار که در این اخلاق فقط انسان را دارای اهمیت اخلاقی می‌دانند، چرا که انسان‌ها می‌توانند به صورت غیرمستقیم از طریق تأثیر زیست محیطی یکدیگر را یاری کنند یا به یکدیگر آسیب برسانند، مانند اینکه آلودگی ایجاد کنند و منابع را به اتمام برسانند، بنابراین اخلاق زیست محیطی را می‌توان به عنوان گونه‌ای اخلاق کاربردی

در یک سیاق انسان محورانه، دنبال کرد و اما اهمیت ارزش ذاتی غیر اقتصادی در مقایسه با ارزش‌های اقتصادی برای انسان چه تفاوتی دارد؟

اخلاق زیست محیطی زمینه آزمایشی پر بار برای ارزش‌شناسی‌های رقیب هم می‌باشد، تلقی‌های رقیب از رابطه خود با جامعه نیز در اخلاق زیست محیطی به بوته آزمایش در می‌آید، یک رویکرد اکیداً اقتصادی فرد را مصرف‌کننده در نظر می‌گیرد و به حکومت توصیه می‌کند تا امور زیست محیطی را به گونه‌ای سامان بخشد و تنظیم کند که بیشترین تقاضاهای مصرف‌کنندگان برآورده شود، رویکرد بدیل دیگر خود را شهروندی که به ارتقاء کمال فردی خویش و به حفظ و اصلاح بهترین نسبت‌ها و رفیع‌ترین آرمان‌های اخلاقی جامعه خویش اهتمام دارد، در نظر می‌گیرد و اما عدالت زیست محیطی، در وهله نخست، آرمان انسان‌محورانه‌ای در خصوص توزیع مناسب منافع و مسئولیت‌ها در میان انسان‌های تأثیر پذیرفته از تصمیمات زیست محیطی است. برای مثال: مباحث مربوط به اتلاف منابع، زباله‌های هسته‌ای و ... پرسش‌هایی درباره عدالت بین نسلی مطرح می‌سازد.

آیا انسان‌های آینده حقوقی دارند؟

آیا می‌توان میان انسان آینده و انسان امروز، تمایز معناداری قائل شد؟

اگر انسان‌های آینده نه می‌تواند آسیبی به ما برسانند و نه می‌توانند کمکی به ما بکنند چرا باید دغدغه‌ی آنها را داشته باشیم؟

مسائل مربوط به عدالت زیست محیطی زمانی مطرح می‌شود که حکومت‌های تحلیل‌ها اقتصادی را برای ارزیابی تدابیر زیست محیطی مورد استفاده قرار می‌دهند، ارزشیابی‌های منحصرأ پول محورانه، چون معیار نازلی را مورد استفاده قرار می‌دهند که به موجب آن تأثیرات ۵۰ سال آینده از اینک بی‌اهمیت به نظر می‌رسد و نسل‌های آینده را به مخاطره می‌اندازد.

به علاوه به موجب تحلیل‌های اقتصادی، تصمیم‌هایی ترویج می‌شود که برای افراد فقیر عادلانه‌اند، زیرا ارزش پولی امور در بازار آزاد و بنابراین ارزش کمی همه این قبیل مسائل به اراده‌ی افراد برای هزینه کردن وابسته است، ثروتمندان می‌توانند بیشتر از تهیدستان هزینه کنند، بنابراین در تحلیل اقتصادی سلايق ثروتمندان و توانمندان وزن بیشتری نسبت به تهیدستان خواهد داشت.

لذا تدابیر حکومتی‌ای که بر مبنای اقتصاد هدایت می‌شود از اصل عدالت که می‌گوید باید منافع هر فرد به صورت برابر مد نظر قرار گیرد تخطی می‌کند.

نژادپرستی زیست محیطی نیز با بی‌اعتنایی به عدالت زیست محیطی، به شیوه‌هایی تمایل دارد که انسان‌های جهان سوم را مقادیر بی‌تناسبی از آلودگی و دیگر پیامدهای جنبی توسعه اقتصادی قرار می‌دهد.^۱

در کنار مباحث مطروحه فوق پارامترهای دیگری وجود دارند که جدای از مباحث نظری، در عمل فقدان و یا ابهام در آنها علت بخشی از چالش‌هایی است که محیط زیست ایران را با مشکلات اساسی مواجه ساخته است و در مقدمه به تعدادی از آنها به طور مجزا اشاره گردید، در یک تقسیم‌بندی کلی و عمده به سه دسته آنها با سه عنوان عامل الشمول که در برگرفته سایر عوامل به طور مستقیم و غیرمستقیم می‌باشد و حاصل تحقیقات کتابخانه‌ای این پژوهش است، به طور مختصر اشاره می‌شود:

۱.۱. تغییر اقلیم (تغییرات و نوسانات آب و هوایی) و تأثیرات آن بر ناکارآمدی حفظ محیط زیست ایران :

تغییر اقلیم به معنای تغییر میانگین‌ها در دراز مدت و تغییرات کوتاه مدت به معنای نوسانات آب و هوایی است کنوانسیون چارچوب تغییر اقلیم سازمان ملل متحد (UNFCC)، تغییر اقلیم را به صورت تغییرات آب و هوایی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم با فعالیت‌های انسانی نسبت دارند و ساختار اتمسفر زمین را در سراسر جهان تغییر می‌دهند، تعریف می‌کند.

منظور از فعالیت‌های انسانی، آلودگی برخاسته از فعالیت‌های صنعتی و سایر منابعی است که گازهای گلخانه‌ای تولید می‌کنند. این گازها، مانند دی‌اکسید کربن، توانایی جذب طیف فرو سرخ را داشته و نقش عمده‌ای در بالا رفتن دمای جو زمین دارند در صورت تولید این گازها آنها می‌توانند برای مدت ده‌ها یا صدها سال در اتمسفر زمین محصور باقی بمانند.

اثر گلخانه‌ای چرخه‌ایست که به واسطه آن گازهای گلخانه‌ای در اتمسفر زمین به دام می‌افتد و منجر به افزایش دمای سیاره زمین می‌شوند، شواهد جغرافیایی نشان می‌دهد که ما وارد یک دوره گرمایش غیرطبیعی شده‌ایم، برای مدت ۴۰۰ هزار سال سطح کربن موجود در اتمسفر هرگز

۱. ادواردز، پل، و دونالدام بورچرت، دانشنامه اخلاق، (ترجمه و تدوین: انشالله رحمتی)، تهران، نشر صوفیا، ۱۳۹۲، ۵۰۷-۵۰۵.

از آستانه ۳۰۰ قسمت در میلیون تجاوز نکرده بود در سال ۱۹۵۰ این آستانه شکست و تا به امروز شاهد افزایش مقدار کربن جوی هستیم این فاجعه به طور مستقیم با فعالیت‌های انسانی مرتبط است، با به هم خوردن تعادل گازها در اتمسفر زمین در نتیجه آلودگی انسانی، انتشار گازهای گلخانه‌ای به‌طور مستقیمی منجر به گرمایش محیط زیست می‌شود و تأثیرات گسترده‌ای بر اقلیم‌ها و تمدن‌های مختلف می‌گذارد.

کارشناسان حوزه اقلیم‌شناسی معتقدند، ایران نیز به همراه دیگر کشورهای جهان دچار تغییر اقلیم شده است و در زمان حاضر نیز نشانه‌هایی از دگرگونی اقلیمی در ایران قابل مشاهده است نشانه‌های تغییر اقلیم در ایران شامل: افزایش ناهنجاری‌های جوی نظیر بارش‌های ناگهانی، وزش طوفان‌های شدید، خشکسالی و افزایش دما می‌باشد که چند سالی است در برخی نقاط ایران به چشم می‌خورد و همگی را می‌توان معلول افراط‌گرایی در توسعه طلبی در طبیعت دانست نمونه‌هایی از این افراط‌گری‌ها: حفر چاه‌های عمیق و نیمه عمیق است که از سال ۱۳۴۰ خورشیدی رواج پیدا کرده و همچنین فعالیت‌های سدسازی در کشور که پس از انقلاب به دنبال توسعه کشاورزی و صنعتی به منظور خودکفایی در دستور کار قرار گرفته و تأثیر مستقیمی بر وضعیت آب کشور داشته است.

رشد روز افزون بیابان‌ها، تغییر الگوی بارش کشور، از بین رفتن یا کاسته شدن قابل ملاحظه ذخایر برخی مناطق کوهستانی و یخچالی، افزایش دما و روند کاهشی مقدار بارش نیز فاکتورهای روشن و معناداری است که ضمن وقوع همزمان، همگی با حرکت در جهت منفی، نشان از وقوع پدیده تغییر اقلیم دارند.

هیات بین‌الدول تغییر اقلیم (IPCC)، بدنه سازمان ملل متحد در زمینه ارزیابی علوم مربوط به تغییر اقلیم است این هیات توسط برنامه محیط زیست سازمان ملل متحد (UNEP) و سازمان هواشناسی جهانی (WMO) در سال ۱۹۸۸ میلادی تأسیس شد تا ارزیابی‌های علمی دوره‌ای از زمینه تغییر اقلیم و آثار و خطرات آن را در اختیار سران سیاسی کشورها قرار دهد و استراتژی‌های کاهش و سازگاری را ارائه کند، هیات بین‌الدول تغییر اقلیم ۱۹۵ عضو و سه کارگروه دارد.

کارگروه اول به شناخت علمی تغییر اقلیم می‌پردازد، کارگروه دوم به اثرات تغییر اقلیم، نحوه سازگاری با آب و آسیب‌پذیری انسان و سیستم‌های طبیعی نسبت به تغییر اقلیم و کارگروه سوم کاهش تغییر اقلیم را مد نظر قرار می‌دهد.

هیات بین‌الدولی (IPCC) همچنین یک کارگروه دیگر به نام موجودی گازهای گلخانه‌ای دارد که مسائل مربوط به گازهای گلخانه‌ای و روش‌های تخصیص برآورد میزان انتشار آن‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد.

گزارش‌های جامع ارزیابی علمی هر شش یا هفت سال چاپ می‌شوند که جدیدترین آن‌ها گزارش ارزیابی پنجم، در سال ۲۰۱۴ تکمیل شد.

ارزیابی جامع بعدی در سال ۲۰۲۲ تکمیل خواهد شد. IPCC همچنین گزارش‌های ویژه‌ای در باره مسائل مخصوص تر تهیه و بین گزارشات ارزیابی منتشر می‌کند.

۱.۲. خلاً، ابهامات و فقدان قوانین مناسب و متناسب با شرایط زیست محیطی با توجه به تغییر ماهیت جرایم و تأثیر آن بر ناکارآمدی حفظ محیط زیست ایران

علی‌رغم اینکه در قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ در مواد ۶۷۹ و ۶۸۰ به کشتن، تلف و ناقص کردن حیوان حلال گوشت متعلق به دیگری یا حیواناتی که شکار آنها توسط دولت ممنوع شده است و یا شکار یا صید حیوانات و جانوران وحشی حفاظت شده اشاره و حتی جرم‌انگاری شده است و در قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶، که آخرین بار در سال ۱۳۷۵ مورد بازنگری و اصلاح قرار گرفته، موادی از صید و شکار پیش بینی و جرم تلقی گردیده است ولیکن همچنان با فقدان ضمانت اجرای لازم، وافی و کافی برای برخورد با متخلفین حیوان آزاری مواجه هستیم. (مانند آزار حیوانات خانگی و ...) فلذا در مجموع قوانین کشور لزوم تدوین این دست از قوانین ضروری به نظر می‌رسد «یکی از جهات قانونی شروع به تعقیب کیفری، اعلام جرم از سوی اشخاص می‌باشد، فرق میان شکایت و اعلام جرم در این است که شاکی با مراجعه به ضابطان یا مقامات قضایی و با طرح شکایت، تعقیب و به کیفر رساندن مشتکی عنه را از یک سو و جبران خسارت وارده بر خود را از سوی دیگر مد نظر دارد.

بدین ترتیب شاکی کسی است که شخصاً (اعم از حقیقی و حقوقی) یا افراد تحت ولایت یا قیومیت او یا افرادی که به نمایندگی قانونی از سوی آنان اقدام می‌کند، از وقوع جرم زیان دیده

اند، اما اعلام کننده جرم، اعم از اینکه یک شهروند عادی، یک شخص حقوقی و یا یک مأمور رسمی باشد، فاقد نفع شخصی در تعقیب جرم است و در حقیقت این اشخاص با اعلام خود مقامات مسئول را در کشف بزه و تعقیب متهم یاری می‌کنند.

اعلام جرم را می‌توان به اختیار و اجباری تقسیم کرد: در اعلام جرم اختیاری علاوه بر شهروندان که می‌توانند به صورت انفرادی وقوع جرمی را که از آن مطلع می‌شوند به سمع دادستان برسانند (ماده ۶۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲) قانون‌گذار سازمان‌های مردم‌نهاد را نیز، برای نخستین بار مجاز به اعلام جرم شناخته است، البته، برای این سازمان‌ها که باید اساسنامه آنها مربوط به حمایت از اطفال و نوجوانان، محیط زیست، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حقوق شهروندی باشد، در همه موارد حقوق یکسانی مقرر نشده است: چنانچه اعلام جرم در زمینه‌های فوق‌الذکر باشد اعلام جرم کننده می‌تواند پس از آن در تمام جلسات دادرسی شرکت کند.

در نخستین مصوبه مجلس شورای اسلامی برای اعلام جرم کننده علاوه بر حق شرکت، حق اعتراض به آراء قضایی پیش بینی شده بود که در ماده ۶۶ اصلاحی ۱۳۹۴/۳/۲۴ این حق از آنها سلب شده است. لیکن، در ارتباط با جرایم منافی عفت، حقوق سازمان‌های مردم‌نهاد با محدودیت بیشتری مواجه است این سازمان فقط مجاز به اعلام جرم و ارائه دلایل خود در چهارچوب ماده ۱۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری هستند و حتی حق شرکت در جلسات از آنان سلب شده است.

علاوه بر این تبصره ۱ (اصلاحی ۱۳۹۴/۳/۲۴) کسب رضایت بزه دیده خاص و کسب رضایت ولی، قیم، سرپرست قانونی یا قیم اتفاقی را قبل از اعلام جرم، در همه موارد، ضروری دانسته است^۱ (آشوری، ۱۳۹۵)

در خصوص اعلام جرم موضوع ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ از سازمان‌های مردم‌نهادی نام برده شده است که به نظر می‌رسد ذکر مصادیق حصری باشند و در مورد اعلام

۱. آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری با آخرین اصلاحات تا سال ۱۳۹۵، جداول، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۵، ۲۳۴ - ۲۴۰.

جرم موارد حیوان آزاری علاوه بر اینکه قانونی وجود ندارد و پیش‌تر هم اشاره شد، محمل قانونی و ساز و کارهای مناسب برخورد با متخلفین اینگونه جرایم نیز پیش‌بینی نشده است.

اگر چه از سازمان‌های مردم‌نهادی که اساسنامه آنها زمینه حمایت از محیط زیست است نام برده شده و در فرضی که قائل به تفسیر موسع از محیط زیست باشیم و آن را شامل حیوانات هم بدانیم امکان اعلام جرم در این خصوص هم وجود خواهد داشت ولی با این حال هنگام اعلام جرم و در عمل به دلیل عدم تصریح قانونگذار قطعاً با مشکلاتی مواجه خواهیم شد.

از نمونه‌های دیگر خلا و فقدان قانونی در حوزه محیط زیست، فقدان حمایت‌های قانونی کافی و وافی از محیط با نان و جنگل با نان می‌باشد که بازوی پرتوان حراست و پاسداری از محیط زیست کشور تلقی می‌شوند.

فقدان حمایت‌های قانونی از حیث مسئولیت جزایی و مدنی، دپه و خسارات وارده به اشخاص ثالث و همچنین جبران خسارات وارده بر آنها در قبال صدمات جانی و ضرر و زیان مالی که در جهت انجام وظیفه متحمل می‌شوند و کمک مالی به آنها و خانواده‌شان در دوران تعقیب، بازداشت و بعد از آن و البته بحث به کارگیری سلاح و لزوم شفاف سازی در این خصوص نیازمند تدوین، تقنین و تصریح هر چه بیشتر می‌باشد.

علاوه بر فقدان و ابهام برخی قوانین داخلی که به نمونه‌هایی از آنها به شرح فوق اشاره شد، داشتن محیط زیست سالم با به کارگیری لوازم و مقدمات آن یک حق مسلم برای شهروندان و از حقوق شناخته شده آنها در عرصه بین‌الملل می‌باشد.

حق بر محیط زیست سالم از نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی) بوده که تمامی کشورها وظیفه دارند در جهت بهره‌مندی تمامی شهروندان از محیط زیست سالم اهتمام ورزند و در قوانین داخلی ایران نیز در اصول ۴۵، ۴۸ و ۵۰ قانون اساسی و سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ و کنوانسیون‌های بین‌المللی که ایران با الحاق به آنها متعهد گردیده، تأکید فراوان شده است.

نسل‌های حقوق بشر را می‌توان مختصراً به شرح ذیل طبقه‌بندی نمود:

الف) حقوق مدنی و سیاسی (میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد)

ب) حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد)

پ) حقوق همبستگی که شامل ۳ بخش به شرح ذیل می‌باشد:

- حق بر محیط زیست سالم (که مطابق مقررات اعلامیه ۱۹۷۲ استکهلم به رسمیت شناخته شده است).

- شناسایی حق توسعه (توسط مجمع عمومی ملل متحد که در سال ۱۹۸۶ مورد شناسایی قرار گرفته است)

- پیش‌بینی حق بر میراث مشترک بشریت (که در عهد نامه ۱۹۸۲ حقوق دریاها مورد شناسایی قرار گرفته است)

در نسل سوم مشکل فراتر از مرزها بوده و حل آنها از اراده دولت‌ها خارج است لذا همکاری تمامی کشورها را می‌طلبد بنابراین برای دستیابی کامل به محیط زیست سالم لزوم همکاری و توافق با سایر کشورها که تأثیراتی بر محیط زیست کشور ایران دارند نیز از لوازم و مقدمات برخوردار از محیط زیست سالم و دستیابی به آن به شمار می‌آید.

همان گونه که پیش تر بیان شد حق بر توسعه پایدار یکی از مصادیق مهم حقوق همبستگی است که از دهه ۱۹۶۰ مطرح گردیده اما هنوز در قالب قواعد الزام آور نزع نیافته و تنها در برخی شاخص‌های اقتصادی دست آوردهایی داشته است.

ت) امروزه با پیشرفت تکنولوژی از نسل چهارم حقوق بشر سخن به میان آمده که همانا حمایت از کرامت انسانی در برابر استفاده از علم و دانش است.^۱ (زمانی، ۱۳۹۵) (شعبانی، ۱۳۹۴)

۱.۳. ناکارآمدی مدیریت و عدم استفاده و به کارگیری مدیران متخصص که یکی از نتایج وجود فساد و رانت است و تأثیرات آن بر ناکارآمدی حفظ محیط زیست ایران :

علاوه بر لزوم تخصص‌گرایی و شایسته‌سالاری در تمامی حوزه‌های علوم انسانی، لزوم نگاه همه‌جانبه برای ایجاد و اعتلای شرایط زیستی ضروری به نظر می‌رسد در کشور ما بخش اعظم محیط زیست تحت تأثیر ناکارآمدی مدیریت و عدم استفاده از مدیران متخصص قرار دارد که از یک جهت می‌تواند نتیجه وجود فساد و رانت در بخش‌هایی از این حوزه باشد.

۱. زمانی، سید قاسم، تقریرات حقوق بین‌الملل بشر. تهران، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۹۵، ۱۵۰-۱۴۵.

«یکی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی در مبارزه با فساد «کنوانسیون مبارزه با فساد (مریدا)» و از طرفی مهم‌ترین سند قانونی در عرصه داخلی «قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد» است، واضح است که به موازات تدوین قانون نمی‌توان از پیش شرط‌های مقابله با فساد اداری از جمله تقویت نهادهای مدنی، آزادی رسانه‌ای و نیز کوچک کردن دولت و نظام اداری چشم‌پوشی کرد.

پیشنهاد تدوین یک معاهده جامع بین‌المللی برای مبارزه با فساد اولین بار در جریان آخرین مراحل تدوین پیش‌نویس کنوانسیون مبارزه با جرایم سازمان یافته فراملی (پالرمو) مطرح گردید، کشور جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از کشورهای عضو این کنوانسیون می‌باشد.

با توجه به مبنا، هدف و ماهیت این ۲ سند (کنوانسیون مریدا و قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد) که مبتنی بر ارائه اقدامات کنشی و واکنشی در مقابله با فساد مالی است، مباحث در سه گفتار، امکانات حقوقی و تخصصی، مشارکت و همکاری در امر مقابله و اقدامات پیشگیرانه و حمایتی بیان می‌گردد.

الف) امکانات حقوقی و تخصصی

- تدوین قوانین کار آمد و بازنگری در قوانین فعلی

- آیین رفتار مقامات دولتی

- تعیین و اعمال مجازات

- وجود اشخاص متخصص در امر مبارزه

ب) مشارکت و همکاری در امر مقابله

- همکاری بین نهادهای دولتی

- تقویت همکاری‌های بین‌المللی

- تقویت مشارکت مردمی

ج) اقدامات پیشگیرانه و حمایتی:

- گزارش مفاسد مالی

- نظارت بر خریدهای دولتی و مدیریت وجوه عمومی

- جلوگیری از فساد در بخش خصوصی

- حمایت از شهود، گزارش‌دهنده و مخبرین

- گزارش مردم^۱

از سوی دیگر رانت و رانت‌خواری که شاید بتوان آن را یکی از شایع‌ترین مفاصد مالی و اقتصادی دانست یکی دیگر از عوامل اساسی در ایجاد مدیریت ناکارآمد است.

در نظریه اقتصادی مطرح شده توسط دیوید ریکاردو، جان استوارت میل و همفکرانشان تعریفی کلیشه‌ای از رانت ارائه شده است: از آن جا که تمام زمین‌ها باروری و حاصل‌خیزی یکسانی ندارند، عواید حاصل از آن‌ها برابر نخواهد بود.

زمین‌دارانی که زمین‌های با کیفیت تری دارند در آمد بیشتری خواهند داشت این در حالی است که این عایدی بیشتر ناشی از کار بیشتر این زمین‌داران نبوده است.

مفهوم جدیدتر رانت، از نیمه دوم قرن بیستم به بعد رواج یافت، برخی از اقتصاد دانان، مفهوم نسبتاً جدیدی را برای رانت مطرح کردند، بنابر نظر آنان علت رانت مداخله دولت در اقتصاد است، این کارشناسان ابراز می‌کنند که ملاحظه‌ی دولت ساز و کار بازار را به سمت ایجاد فرصت‌های انحصاری برای برخی گروه‌ها سوق می‌دهد.

برخی از انواع رانت را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

۱- رانت اقتصادی ۲- رانت سیاسی ۳- رانت اطلاعاتی ۴- رانت اجتماعی

اگرچه رانت‌خواری از شایع‌ترین مفاصد اقتصادی و مالی است و در قوانین پراکنده داخلی در مورد رانت‌خواری یا ویژه‌خواری مقررات غیر مستقیمی وجود دارد مانند: قانون بورس اوراق بهادار راجع به سوء استفاده از اطلاعات نهانی یا قانون ارتقاء سلامت اداری راجع به تعریف فساد مالی و قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی در خصوص انحصار و نقض رقابت سالم اقتصادی اما هیچ یک از این قوانین صراحتاً و به‌طور مستقیم مربوط به جرم‌انگاری رانت‌خواری نمی‌باشد.

لذا لزوم تدوین و تقنین قانون مجزا برای جرم‌انگاری مصادیق رانت‌خواری ضروری به نظر می‌رسد، قابل ذکر است که کمیسیون جزایی معاونت حقوقی قوه قضاییه طی جلسات متعددی تدوین لایحه جدید تعزیرات از کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی را در سال ۱۳۹۶ در دستور

۱. نظری، محمدرضا و خشایاراسفندیاری، بررسی تطبیقی کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد مالی و قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد. پژوهشنامه حقوق کیفری دانشگاه گیلان، سال هفتم، شماره اول، ۱۳۹۵، ۲۱۳-۱۹۲.

کار خود قرار داد و در فصل مربوط به جرایم اقتصادی و مالی برای اولین بار اقدام به جرم‌انگاری رانت‌خواری نمود.

ماده ۱ متن پیش‌نویس رانت‌خواری به شرح ذیل می‌باشد:

ماده ۱: هر شخص که بر خلاف ضوابط قانونی یا رقابت سالم اقتصادی با بهره‌گیری از اعتبار خود یا دیگری، قدرت، اعمال نفوذ سیاسی یا اقتصادی یا سوء استفاده از اطلاعات نهایی، بدون ایجاد یا توسعه فعالیت‌های اقتصادی سازنده یا ارتقای سطح ارزش افزوده بهره‌وری در جامعه اقدام به تحصیل هرگونه مال یا امتیاز غیر مالی نماید، رانت‌خوار محسوب شده و مجازات وی به شرح ذیل می‌باشد...

همان‌طور که پیش نیز اشاره شد رانت انواع مختلفی دارد، که ظاهراً در ماده ۱ متن پیش‌نویس تمرکز اصلی بر رانت اقتصادی است، به نظر می‌رسد پیش‌بینی و جرم‌انگاری انواع دیگر رانت نیز در قالب یک قانون عام‌الشمول و جامع برای برخورد با این معضل فراگیر و این دسته از متخلفین علاوه بر توانمندسازی اقتصادی، اجتماعی و مدیریتی تأثیر شگرفت و عمیق بر حوزه‌های زیست محیطی کشور خواهد داشت.

علاوه بر علل اساسی و عمده ذکر شده‌ی قبلی، چالش‌های دیگری هم وجود دارند که از منظر تفاوت محیط زیست کشور را متأثر کرده‌اند که به شرح زیر اشاره می‌شود.

۲. مباحث نظری و عملی مطالعات و تحقیقات میدانی پژوهش که بر علت ناکارآمدی حفظ محیط زیست و حقوق ناشی از آن در ایران مؤثر هستند:

۱.۲. چالش‌های بخشی و فرا بخشی موجود در حوزه محیط زیست ایران:

الف) چالش‌های بخشی :

- تغییر ماهیت جرایم و ناکارآمدی عوارض ناشی از تخریب آلاینده‌گی محیط زیست
- خشکسالی ادواری و محدودیت منابع آب و آسیب پذیری زیست بوم‌ها
- عدم استقرار طرح مدیریت یکپارچه سواحل و گسترش آلودگی‌ها و تخریب تنوع زیستی

ب) چالش‌های فرا بخشی :

- سهولت بهره‌برداری غیر مجاز از عرصه‌های طبیعی

- نامناسب بودن الگوهای تولید و مصرف منابع در کشور
- تهدیدات تنوع زیستی نظیر استفاده از محصولات دستکاری شده ژنتیکی
- استقرار نامتوازن جمعیت و فعالیت در پهنه سرزمین
- افزایش مصرف سوخت‌های فسیلی، تولید گازهای گلخانه‌ای
- فقدان مدیریت یکپارچه^۱

۲.۲. آسیب‌شناسی‌های میدانی محیط زیست ایران (شامل گزارش‌ها و جداول) و مقایسه سیمای کلی آن با برخی از شاخص‌های جهانی:

الف) ارایه گزارش‌هایی از وضعیت فعلی محیط زیست ایران و مقایسه سیمای کلی محیط زیست ایران و جهان:

میزان مصرف منابع زیستی:

- میزان مصرف منابع زیستی ایران حدود ۳ برابر ظرفیت زیستی کشور

آلودگی هوا در جهان و ایران :

از هر ۷ مرگ، یک مرگ منتسب به آلودگی هوا (who 2015)

- در جهان آلودگی هوا مسبب ۶/۵ میلیون مرگ زودرس و مسبب خسارت ۲/۶ هزار میلیارد دلاری به اقتصاد جهان است.

- در ایران آلودگی هوا سبب خسارت سالانه ۳۱۲ میلیارد تومان (در حوزه سلامت) و (۰/۰۲۳) تولید ناخالص ملی

تغییرات اقلیمی (سومین گزارش طرح ملی آب و هوا):

- ۰/۸۵ درجه افزایش دمای سطح زمین طی ۱۳۰۰ سال گذشته

- این میزان برای ایران ۱/۵ درجه می‌باشد.

گرد و غبار:

- بیش از ۸۰ درصد استان‌های کشور درگیر پدیده گرد و غبارند، اهواز در سال ۲۰۱۱

بالاترین غلظت ذرات pm10 در بین ۱۱۰۰ شهر جهان را داشته است (WTO)

۱. مرکز تحقیقات استراتژیک، گزارش وضعیت محیط زیست ایران و جهان و تشریح عملکردهای مرکز تحقیقات استراتژیک، جلسه شورای معاونین مرکز، ۱۳۹۶.

تالاب‌ها:

- ارزش خدماتی اکوسیستمی تالاب‌ها در جهان سالیانه ۹/۴ تریلیون دلار
- در ایران ۳۵ تالاب با مساحت کل ۱۴۸۱۱۴۷ هکتار، به کنوانسیون رامسر معرفی شده است که ۷۵ درصد از تالاب‌های کشور در معرض خطر هستند به دلایل زیر:
- مدیریت ناکارآمد در مصرف آب از جمله توسعه بی‌رویه و مصرف غیربهبینه کشاورزی تغییر اقلیم خشکسالی (گزارش دفتر زیستگاه‌ها و امور مناطق سازمان حفاظت محیط زیست)

وضعیت پسماندها:

- سرانه تولید پسماند در جهان ۴۰۰ گرم در روز است، این در حالی است که سرانه تولید روزانه پسماند در ایران ۷۰۰ گرم در روز می‌باشد (ساعت شمار جهانی تولید پسماند تا تاریخ ۹ تیرماه ۱۳۹۵)

وضعیت محیط زیستی دریای خزر:

- تخلیه سالانه ۴۰۰ میلیون متر مکعب فاضلاب انسانی
- در خطر انقراض قرار گرفتن ماهیان خاویاری
- وجود بیش از ۴۰۰ نوع انگل در ماهیان خزر و کاهش وزن آبزیان خوراکی به میزان ۶۰ درصد
- ریزش یک میلیون بشکه نفت در دریای خزر توسط کشورهای ساحلی همسایه
- آلودگی و صید بی‌رویه و کاهش تعداد فک خزری از یک میلیون به ۱۰۰ هزار

وضعیت محیط زیستی خلیج فارس:

- آلودگی نفتی ناشی از خطوط فرسوده لوله نفت زیر دریا و سکوه‌های نفتی
- ریزش نفت به میزان ۱/۲ میلیون بشکه در سال
- مرگ و میر حدود ۷۰ درصد از آبسنگ‌های مرجانی
- ایجاد پدیده کشنده سرخ
- تخلیه سالانه ۳۰۰ میلیون مترمکعب فاضلاب
- ورود ریزگردها به میزان ۱۰۰۰ تن به ازای هر کیلومتر مربع و تشدید پدیده کشنده سرخ
- ساخت و سازه‌های بی‌رویه موج شکن‌ها و استحصال زمین از دریا
- جنگل‌های هیرکانی: کاهش ۴۰۰ هزار هکتار طی ۶۰ سال گذشته

- جنگل‌های زاگرس: نرخ کاهش سالانه ۲/۵ درصد
- وضعیت جنگل‌زدایی در ایران: کاهش ۴ میلیون هکتار ۵۰ سال گذشته
- وضعیت جنگل‌زدایی در جهان: کاهش ۱۲۹ میلیون هکتار طی ۲۵ سال گذشته^۱

وضعیت جنگل‌زدایی در ایران:

وضعیت حراست و حفاظت از محیط زیست ایران:

- تعداد پاسگاه‌های محیط بانی کشور یک ششم استاندارد جهانی است.
- براساس استاندارد جهانی، هر ۱۰۰۰ هکتار عرصه یک نفر محیط بان نیاز دارد.
- در کشور ایران در هر ۱۲ هزار هکتار یک محیط بان انجام وظیفه می‌کند.
- در کشور ایران تعداد پاسگاه‌های محیط بانی ۳۷۴ پاسگاه می‌باشد، از این تعداد پاسگاه محیط بانی تعداد ۸۲ پاسگاه به دلیل کمبود نیروی محیط بان غیر فعال است.^۲

وضعیت فرسایش سالانه خاک در ایران :

- حدود ۵۵/۵ درصد مساحت کشور معادل ۹۱ میلیون هکتار از عرصه حوزه‌های آبخیز کشور سیل خیز است همچنین این عرصه‌ها در تولید هرز آب‌های سطحی که به سرعت از دسترس خارج می‌شوند، نقش دارند و در تشدید فرسایش و ایجاد سیلاب‌های مخرب مؤثر هستند.
- پیش‌بینی سازمان ملل متحد تا سال ۲۰۲۵: ایران در فهرست کشورهای قرار می‌گیرد که با کمبود آب مواجه خواهد شد.
- حدود ۹۰ تا ۹۵ میلیون هکتار از مساحت کشور را مناطق کوهستانی و شیب‌دار و حدود ۶۹ تا ۷۴ میلیون هکتار را مناطق کم‌شیب و دشت‌ها تشکیل می‌دهند.
- براساس گزارش سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری میزان فرسایش خاک در ایران حدود ۲ میلیارد تن در سال برآورد شده است (۱۶/۷ تن در هکتار) که با شاخص جهانی ۵ تا ۶ تن در هکتار فاصله بسیار زیادی دارد.

۱. مرکز تحقیقات استراتژیک، گزارش وضعیت محیط زیست ایران و جهان و تشریح عملکردهای مرکز تحقیقات استراتژیک، جلسه شورای معاونین مرکز، ۱۳۹۶.

۲. سازمان حفاظت محیط زیست ایران، گزارش وضعیت کلی حراست و حفاظت از محیط زیست، گزارش خبرگزاری دانشجویان ایران، کد خبر ۱۳۹۷، ۹۷۰۳۰۲۰۱۲۵۱.

- اثرات این میزان فرسایش خاک بالغ بر ۲۳۶ میلیون مترمکعب رسوب گذاری درمخازن پشت سدها و به میزان حدود ۵۰۰ میلیون متر مکعب رسوب گذاری در شبکه‌های آبیاری و زهکشی مدرن و سنتی و از دسترس خارج شدن هزاران هکتار اراضی مزروعی است.^۱

گزارش ۵ چالش محیط زیستی ایران از دیدگاه نماینده مقیم برنامه توسعه ملل متحد در ایران:

۱. آب

۲. آسیب‌دیدگی و فرسایش خاک (این تهدید از دو منبع بیابان‌زایی و جنگل‌زدایی نشأت می‌گیرد)
 ۳. انرژی (در حال حاضر مصرف انرژی و میزان سرانه تولید دی اکسید کربن ایران از جمله بالاترین‌ها در جهان است)

۴. آلودگی هوا (تأثیر آلودگی هوا بر کیفیت زندگی، احتمالاً آنی‌ترین، ملموس و مشهورترین تهدید است)

۵. خسارت تنوع زیستی (از بین رفتن تنوع زیستی ایران که بیش از ۱۱۱۳۰ گونه جانور مهره دار و ۷۶۰۰ گونه گیاهی است و زیستگاه پستانداران بزرگ مانند یوزپلنگ آسیایی، گوزن زرد ایرانی و گورخر آسیایی، انقراض انواع و گونه‌های گیاهی و جانوری در ایران شدت یافته و هم اکنون ۱۰ درصد جمعیت جانوری و ۲ درصد گونه گیاهی در لیست قرمز سازمان ملل متحد قرار دارد)^۲

(ب) جداول، ارایه و مقایسه سیمای کلی محیط زیست ایران و جهان :

۱. وضعیت تنوع زیست جهان:

گزارش معاونت طبیعی سازمان حفاظت محیط زیست

جهان	درصد گونه‌های در خطر انقراض
گیاهان	٪۲۸
دوزیستان	٪۳۰
بی‌مهرگان	٪۳۵
پرندهگان	٪۱۲
پستانداران	٪۲۱

۱. سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری ایران، گزارش وضعیت فرسایش خاک در ایران، گزارش خبرگزاری دانشجویان ایران، کدخبر ۹۷۰۳۰۲۰۱۲۲۱، ۱۳۹۷.

۲. لویس، گری، پنج چالش محیط زیستی ایران، سخنرانی کنفرانس میراث طبیعی ایران، ۱۸ ژانویه ۲۰۱۴.

۲. وضعیت تنوع زیستی ایران:

بر مبنای گزارش معاونت طبیعی سازمان حفاظت محیط زیست

گونه‌های تهدید شده	آسیب‌پذیر	در خطر انقراض	در آستانه انقراض	در ایران
۳	۷	۱	۶	ماهیان
۲	۲	-	۳	دوزیستان
-	-	۴	۲	خزندگان
۲۰	۱۶	۷	۴	پرنده‌ها
۱۵	۱۲	۸	۱	پستانداران
۴۰	۳۷	۲۰	۱۶	مجموع

۳. مقایسه رتبه ایران در شاخص عملکرد زیست محیط در سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۱۶ میلادی:

مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۹۶

	سلامت محیطی	کیفیت هوا	آب و فاضلاب	منابع آب	کشاورزی	شیلات	تنوع زیستی و زیستگاه	اقلیم و انرژی	
۲۰۱۶	۱۰۹	۱۰۹	۱۰۱	۹۲	۶۸	۱۱۰	۱۳۳	۹۷	
۲۰۰۶	۹۶	۵۲	۸۹	۱۳۵	۹۲	۱۰۴	۱۳۰	۹۷	

بحث و نتیجه‌گیری:

با عنایت به شمای کلی محیط زیست ایران، بررسی جزئیات آن و نهایتاً مقایسه آن با شاخصه‌ها و استانداردهای جهانی و لزوم اشاره به برخی علل تخریب محیط زیست که پیش تر به تفصیل بدانها پرداختیم و به طور اجمال شامل: فقدان فرهنگ احترام به محیط زیست، تغییرات اقلیمی، سوء مدیریت و عدم وجود مدیریت یکپارچه، ضعف ساختاری، خلاء و ابهام در قوانین، عدم وجود نیروهای متخصص و سوء استفاده از رانت و وجود فساد می‌باشد، لزوم ارائه راهکارهایی می‌تواند در عمل راهگشا باشد که به شرح زیر پیشنهاد می‌گردد:

۱. فرهنگ‌سازی و درونی‌سازی احترام به محیط زیست که نیازمند آموزش مستمر از دوره کودکی و با تقویت بینش مسئولیت‌پذیری و اخلاق‌مداری (اخلاق زمین، غیر انسان محورانه و با در نظر گرفتن استانداردهای توسعه پایدار) افراد در مقابل طبیعت امکان‌پذیر می‌گردد.
۲. به‌کارگیری و استفاده از مفاد اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در حال حاضر از اصول مغفول و معطل مانده قانون اساسی در حوزه‌های زیست محیطی می‌باشد.
۳. تنظیم یک سیاست منسجم ساختارمند که نیازمند تهیه اطلس زیست بوم کشور بوده و حفاظت و احیاء، به‌سازی و توسعه منابع طبیعی با انطباق‌پذیری بر آن امکان‌پذیر خواهد بود.
۴. استقرار طرح مدیریت یکپارچه و انتصاب مدیران متخصص و کارآمد با علم به اینکه تأثیر علم و دانش، عملکرد و تصمیمات آنها می‌تواند در کاهش روند تغییرات اقلیمی تأثیرات فراوان داشته باشد.
۵. تدوین و تقنین قوانین مناسب و متناسب با توجه به شرایط زیست محیطی و تغییر ماهیت جرایم و رفع ابهامات موجود در قوانین فعلی
۶. اجرای درست قوانین
۷. تدارک لوازم کافی برای حفاظت و ارتقاء وضعیت محیط زیست و بازدارندگی از تخریب آن
۸. آموزش نیروهای متخصص، تبیین سیاست سازمانی، پلیسی و قضایی به صورت تخصصی و به طور خاص ایجاد پلیس محیط زیست
۹. تخصصی شدن قسمتی از محاکم دادگستری در رسیدگی به جرایم علیه محیط زیست
۱۰. افزایش نیروهای محیط‌بانی و جنگل‌بانی و تقویت و حمایت از امنیت جانی، مالی و حیثیتی آنان
۱۱. مبارزه مؤثر با سوء استفاده از رانت و فساد
۱۲. تاسیس وزارتخانه محیط زیست

منابع:

۱. آشوری، داریوش، دانشنامه سیاسی (فرهنگ اصطلاحات و مکتب‌های سیاسی)، چاپ ۲۱، تهران، انتشارات مروارید، ۱۳۹۶، ۱۷۶-۱۷۵.
۲. آشوری، محمد، آئین دادرسی کیفری با آخرین اصلاحات تا سال ۱۳۹۵، جداول، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۵، ۲۳۴ - ۲۴۰.
۳. آرت، هانا، اگزیستانسیالیسم فرانسوی، تهران، ۱۳۹۶، نسخه مجازی، ۷-۱.
۴. ادواردز، پل، و دونالدام بورچرت، دانشنامه اخلاق، (ترجمه و تدوین: انشالله رحمتی)، تهران، نشر صوفیا، ۱۳۹۲، ۵۰۷ - ۵۰۵.
۵. اوبراین، مارتین، و مجید یار، جرم‌شناسی مفاهیم کلیدی، (برگردان: میرخلیلی، سید محمود، و جلال‌الدین حسانی)، تهران، انتشارات بهنامی، ۱۳۹۴، ۱۲۶ - ۱۲۴.
۶. زمانی، سید قاسم، تقریرات حقوق بین‌الملل بشر. تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۵، ۱۵۰-۱۴۵.
۷. نظری، محمدرضا، و خشایاراسفندیاری، بررسی تطبیقی کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد مالی و قانون ارتقاء سلامت اداری و مقابله با فساد. پژوهشنامه حقوق کیفری دانشگاه گیلان، سال هفتم، شماره اول، ۱۳۹۵، ۲۱۳ - ۱۹۲.
۸. وایت، راب، جرایم زیست محیطی فراملی به سوی جرم‌شناسی جهان بوم، (برگردان: دانش ناری، حمیدرضا)، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۵، ۲۱.
۹. لوییس، گری، پنج چالش محیط زیستی ایران، سخنرانی کنفرانس میراث طبیعی ایران، ۱۸ ژانویه ۲۰۱۴.
۱۰. سازمان حفاظت محیط زیست ایران، گزارش وضعیت کلی حراست و حفاظت از محیط زیست، گزارش خبرگزاری دانشجویان ایران، کدخبر ۹۷۰۳۰۲۰۱۲۵۱، ۱۳۹۷.
۱۱. سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری ایران، گزارش وضعیت فرسایش خاک در ایران، گزارش خبرگزاری دانشجویان ایران، کدخبر ۹۷۰۳۰۲۰۱۲۲۱، ۱۳۹۷.

۱۲. قوانین و اسناد، اصول ۸، ۴۵، ۴۸ و ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ماده ۶۶ اصلاحی آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴، مواد ۶۷۹ و ۶۸۰ قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵، سند چشم‌انداز (۱۴۰۴)، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.
۱۳. مرکز تحقیقات استراتژیک، گزارش وضعیت محیط زیست ایران و جهان و تشریح عملکردهای مرکز تحقیقات استراتژیک، جلسه شورای معاونین مرکز، ۱۳۹۶.

بررسی مفهوم منافع عدالت در تعقیب جرائم در دیوان کیفری بین‌المللی؛ با نگاهی بر سایر نظام‌های حقوقی

زهرا ساعدی*

آزاده صادقی**

تاریخ پذیرش: ۹۷/۹/۲۲

تاریخ دریافت: ۹۷/۷/۳۰

چکیده

یکی از مفاهیم چالش‌برانگیز در اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی، مفهوم منافع عدالت مندرج در ماده ۵۳(۱)(۲)(C) اساس‌نامه است. از زمان انجام مذاکرات تا تصویب اساس‌نامه، تاکنون تعریف دقیقی از آن ارائه نشده است و مفهوم و قلمرو آن موضوع اظهارنظرهای مختلف نویسندگان حقوقی و اظهارنظر دفتر دادستانی دیوان و نیز سایر نهادها قرار گرفته است. این در حالی است که مفاهیم حقوقی مندرج در اساس‌نامه که دارای ابهام باشند، می‌تواند منجر به بروز تفاسیر مختلف، تصمیمات متعارض و بعضاً صدور آراء متهافت‌گردد و در نتیجه، مقبولیت و مشروعیت دیوان را با چالش جدی مواجه سازد. در این پژوهش سعی شده است اجمال از این مفهوم تا حدودی برداشته شود؛ مجموعه‌ای از خطوط راهنما که در تعریف این مفهوم می‌تواند راه‌گشا باشد، بیان گردد و نمونه‌های مندرج در ماده ۵۳(۱)(۲)(C) اساس‌نامه که دادستان می‌بایست آن‌ها را در تعریف منافع عدالت لحاظ کند، توضیح داده شود. نتیجه این که مفاهیم مبهم و مجمل می‌تواند در کارکرد دیوان تأثیر منفی گذارده و دیوان را در تحقق اهدافش ناکام گذارد.

کلیدواژه‌گان:

منافع عدالت، دیوان کیفری بین‌المللی، کنوانسیون وین، دفتر دادستانی، اساس‌نامه

* دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی

email: zahrasaedi84@gmail.com

** دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی

mahmoodkamalabadi@gmail.com